
Nieuw Links en D'66

Arie van der Zwan

Rol van het politieke klimaat bij het ontstaan van Nieuw Links en D'66

Welke ook de verdiensten geweest mogen zijn van de PvdA als regeringspartner van de Katholieke Volkspartij (KVP) in de rooms-rode samenwerking gedurende de naoorlogse wederopbouwperiode, toen ze in 1958 door diezelfde KVP in de oppositie gedrongen werd, kon ze haar draai moeilijk vinden. Ze bleef hunkeren naar regeringsdeelname: in feite was de doorbraakgedachte die in 1945-'46 aan de ombouw van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) tot PvdA ten grondslag lag, er helemaal op gericht om de electorale basis te verbreden, zich voor regeringsdeelname te kwalificeren en zo het vooroorlogse isolement te doorbreken. Op die begerigheid had de KVP al bekwaam ingespeeld door na de eerste naoorlogse verkiezingen die voor de PvdA een bittere teleurstelling inhielden, de voorwaarden voor samenwerking te dicteren. De rooms-rode samenwerking kreeg weliswaar gestalte, maar dan wel met de KVP als leidende partij. Toen de PvdA zich bij latere verkiezingen electoraal herstelde en voor de dominantie van de KVP een bedreiging begon te vormen, besloot die partij de basis van de coalitie te verbreden, waardoor de PvdA alsnog in een minderheidspositie kwam te verkeren. Zich daaraan onttrekken door voor de oppositie te kiezen en zo de kiezer te laten beslissen over de krachtsverhoudingen, was voor de PvdA-leiding kennelijk geen optie. Pas toen ze door de KVP in 1958 de wacht kreeg aangezegd zat er niets anders op, maar ze bleef zich verongelijkt tonen over zoveel ondankbaarheid.

De krampachtigheid die van die houding het gevolg was heeft ertoe bijgedragen dat het de PvdA in de oppositie niet lukte om de kiezer een geloofwaardig alternatief te bieden; electoraal maakte ze in die jaren niets klaar. Die verstarring werd in 1963 doorbroken toen de partij onder leiding van Anne Vondeling succes had in haar oppositie tegen het kabinet-Marijnen van confessionelen en liberalen, dat al tijdens de vorming ervan met tegenslagen te maken had en nooit echt uit de verf kwam. Het had er alles van weg

dat het kabinet de rit niet zou uitzitten en dat de PvdA dan op een klinkende overwinning zou afstevnen. Die vooruitzichten werden nog gunstiger toen het kabinet door stuntelig optreden van premier Victor Marijnen in 1965 inderdaad ten val kwam. Er leek geen andere uitweg dan het uitschrijven van nieuwe verkiezingen.

De verbijstering was groot toen bleek dat de leiding van de PvdA in plaats van er vol in te gaan, zich door sociaal voelende kringen binnen de KVP liet lijmen om zonder nieuwe verkiezingen voor de Tweede Kamer in zee te gaan met de partij die ze net vol overgave bestreden had. Dat ze daarmee de KVP een electorale afgang bespaarde, paste in de wijze waarop de PvdA, als het erop aankwam, de KVP het hof bleef maken, hopende op een nieuwe periode van rooms-rode samenwerking. Daar kwam bij dat ze zich liet afschepen met Jo Cals als premier, die binnen de KVP weinig draagvlak had, en daarmee een levensgroot risico nam. De KVP-fractie had in meerderheid niet de minste trek om aan een nieuwe periode van rooms-rode samenwerking te beginnen. De PvdA had zich door haar overhaaste en ondoordachte actie vanuit de rol van favoriet in een kwetsbare positie gemanoeuvreed, iets wat ook de KVP-fractie niet was ontgaan.

De verontwaardiging binnen de PvdA was enorm: nooit eerder in haar bestaan kwamen allerlei afdelingen zo openlijk in verzet, of het moesten de politionele acties in Indonesië geweest zijn die de PvdA, ook al was het *contre coeur*, voor haar rekening genomen had. Niet alleen werd het besluit van de leiding voor de positie van de partij zelf als een zwakgebod gezien, ook uit democratisch oogpunt was het aanvechtbaar. De meerderheid van de bevolking was ervan overtuigd – mede onder invloed van de bekwame oppositie van de PvdA tegen het regeringsbeleid – dat het oordeel over wat er na de val van het kabinet-Marijnen stond te gebeuren aan de kiezer was, terwijl de besluitvorming daarover nu door binnenskamers overleg was geckaapt.

Financieel kwam het nieuw gevormde kabinet-Cals-Vondeling al snel in problemen, en de onbetrouwbaarheid van de KVP werd weer eens zichtbaar toen haar Kamerfractie minister van Financiën en vicepremier Vondeling in een onmogelijke positie bracht. Tijdens de ‘Nacht van Schmelzer’ in oktober 1966 trok zij de stop uit het bad en maakte zo een einde aan een kabinet dat er nooit had mogen komen. Het daarbij door de KVP gehanteerde scenario vertoonde een opvallende gelijkenis met de wijze waarop de PvdA-minister van Financiën Henk Hofstra in 1958 ten val was gebracht.

De PvdA kreeg in de publieke opinie de volle laag en het hele politieke stelsel kwam door de aanvechtbare wijze waarop twee achtereenvolgende rege-

ringen waren gevormd en weer getorpedeerd, onder vuur te liggen. De verwijten richtten zich op de leiding van de betrokken politieke partijen, die in plaats van zich te beraden op de gevolgen die deze mislukkingen wel moesten hebben, doorgingen met elkaar vliegen af te vangen.

Het is in dit politieke klimaat dat met name jongeren zich aangespoord voelden om zich los te maken van hun gebruikelijke afkerigheid van partijpolitiek en de noodzaak onderkenden om er zich actiever in te mengen: we kunnen dit niet zomaar laten passeren. Wilden ze echt een vuist maken, dan was het hun duidelijk dat ze zich dan ook niet langer gebonden moesten voelen aan de organieke wegen bij het tot uitdrukking brengen van hun stellingname. Dat gevoel van onafhankelijkheid werd versterkt doordat de gevestigde orde als gevolg van haar fiasco aangeslagen was geraakt, de spirituele kracht miste om zelf met nieuwe initiatieven te komen en zich beperkte tot defensieve acties.

Zowel de totstandkoming van Nieuw Links als die van D'66 in de herfst van 1966 zijn in die zin toe te schrijven aan het politieke klimaat. Ze zouden nooit tot wasdom zijn gekomen als het momentum er niet was geweest waardoor brede groepen zich ontvankelijk toonden voor hun denkbeelden en manier van optreden. Dat is geen oordeel achteraf; die inschatting speelde een belangrijke rol bij de initiatiefnemers. Geplaatst voor de beslissing om hun plannen die in kleine kring waren voorbereid al of niet door te zetten, besloten ze tot doorzetten op basis van de overtuiging dat de publieke opinie er rijp voor was.

Ik durf die stelling voor mijn rekening te nemen aangezien ik – merkwaardige samenloop van omstandigheden die illustratief is voor de gelijktijdigheid – vanaf het begin bij beide groepen betrokken ben geraakt. Het is tekenend voor de wijze van groepsvorming hoe informeel die betrokkenheid in zijn werk ging. Ik behoorde tot de kennissenkring van beide initiatiefnemers: Hans van den Doel en Hans Gruijters. De eerstgenoemde kende ik uit de PvdA en hem kwam ik in het centrum van Amsterdam waar wij werkten, nogal eens tegen. Wij verzeilden dan stevast in geanimeerde politieke gesprekken waarin de PvdA een centrale rol speelde. Het lag nogal voor de hand dat hij mij deelgenoot maakte van zijn plannen.

Hans Gruijters die, naast zijn journalistieke arbeid en lidmaatschap van de Amsterdamse gemeenteraad voor de VVD, aan een proefschrift werkte over de zwevende kiezer, trof ik met zijn promotor, professor Hans Daudt, in onderzoektechnische gedachtewisselingen. Het was Gruijters' opvatting, die

hij met aplomb debiteerde, dat onder de huidige omstandigheden de optelsom van de linkervleugels van de vvd en de PvdA een homogener geheel opleverde dan de partijen zelf waren. Een uitdagende stelling die, ondanks sceptis, de moeite waard was om op haar realiteitswaarde te toetsen.

Overeenkomsten Nieuw Links en D'66

Niet alleen zijn beide protestgroepen tot ontplooiing gekomen op basis van de politieke thermiek van dat moment en versterkte hun gelijktijdigheid ook de evidentie van hun bestaan, in belangrijke mate richtten hun bezwaren zich ook op dezelfde punten. Daar was in de eerste plaats het gebrek aan respect voor de democratie, dat de leiding van de gevestigde politieke partijen aan de dag legden. Zowel binnen de eigen organisaties, waar oppositionele geluiden al snel gesmoord werden, als in bredere zin bij de raadpleging van de kiezers. De wensen van het electoraat speelden bij de vorming van kabinetten en de opstelling van regeringsprogramma's een secundaire rol; eigen belangen en vasthouden aan gevestigde posities gaven veelal de doorslag.

Het tweede bezwaar richtte zich specifiek op de PvdA en de vvd. De beide seculiere partijen lieten zich volgens velen te veel ringeloren door de confessionele partijen, die door stuivertje te wisselen steeds weer in staat waren hun prioriteiten te laten prevaleren en dat de laatste keer zelfs binnen een regeerperiode. Ja, sterker nog, zelfs als ze in de oppositie gedrongen zouden zijn, waren de PvdA en de vvd er voortdurend op uit de scherpe kantjes in hun stellingname af te slijpen om te voorkomen als toekomstige regeringspartij te worden buitengesloten. Door elkaar als coalitiepartners goeddeels uit te sluiten, versterkten ze dat effect. Daarbij moet worden aangetekend dat wat later de paarse coalitie is gaan heten, toen alleen al gelet op electorale verhoudingen geen optie was.

Dit slaafse volgen van de confessionelen zette een doem op de Nederlandse politiek waar de nieuwe generatie genoeg van had en met hen vele ouderen. De doorbraak naar een stelsel van twee elkaar afwisselende meerderheidspartijen was in 1946 weliswaar een mislukking gebleken, maar in de daaropvolgende twintig jaar was er geen enkel initiatief ontplooid om onder het dictaat van de confessionelen uit te komen.

Het is opvallend hoezeer deze bezwaren passen in de analyse van het functioneren van het partijwezen die de Duitse socioloog Robert Michels in

1911 publiceerde.¹ Daarmee wil ik niet beweren dat de bezwaren van de initiatiefnemers van Nieuw Links en D'66 door de analyse van Michels waren ingegeven. Slechts een enkeling onder hen was bekend met het werk van Michels; de belangstelling daarvoor in bredere kring dateert van de jaren zeventig. Het waren vergelijkbare ervaringen en observaties die tot deze overeenstemming leidden. De positie van de beide initiatiefnemers Van den Doel en Gruijters sprong er in zoverre uit dat zij zich aanvankelijk, anders dan de geheide opposanten, hadden geconformeerd aan de gang van zaken binnen hun partij en daarbinnen ook een positie innamen. Pas gaandeweg ervoeren zij de beperkingen en ondervonden zij de gevolgen van de verstarring, waarop ze zich bekeerden.

Met Michels deelden zij de afkeer van de wijze waarop de partijleiding misbruik maakte van sentimentele gevoelens van trouw en verbondenheid onder het gewone partijvolk en niet aarzelde om die gevoelens te mobiliseren als het erom ging interne oppositie de mond te snoeren. Die volgzaamheid moest worden doorbroken, wilde er iets veranderen.

Wat gecompliceerder ligt het met de oligarchisering, door Michels in een zogenoemde ijzeren wet geformuleerd: in democratische organisaties, ook in politieke partijen, is elitevorming onvermijdelijk. Tegen een ijzeren wet is het moeilijk vechten; ook Michels is in zijn eigen politieke ontwikkeling wat dat betreft overstag gegaan. Evenmin valt het te loochenen dat binnen Nieuw Links en D'66 zelf oligarchische tendenties zich al snel begonnen af te tekenen. Zegen of vloek, oligarchisering scheidt ruimte voor een partijleiding om haar stempel te zetten op het beleid en de inzichten van een partijelite door te zetten. Zonder dat kan een partij geen vuist maken. De vraag is dan wel welk gebruik de leiding van dit privilege maakt en in hoeverre ze zich daarbij gebonden weet aan de grondslagen en beginselen van de partij en daarvoor, onder actuele omstandigheden, aanhang weet te verwerven. Waar Michels aanstoot aan nam – daarin door Nieuw Links en D'66 gevolgd – was dat de partijleiding in plaats daarvan zich vastbeet in het aantal te behalen zetels, en regeringsdeelname tot hoogste goed bombardeerde.

Verschillen Nieuw Links en D'66

Hoewel beide groepen ontstaan zijn in reactie op de politieke constellatie van het moment, verschilden ze sterk in de antwoorden die ze daarop gaven. De initiatiefnemers van D'66 waren in meerderheid (onder invloed van Ame-

rikaanse politicologen, onder wie Daniel Bell) gebiologeerd door het denkbeeld dat de ideologieën van de gevestigde partijen zich door de economische groei en welvaartsontwikkeling hadden overleefd. Zowel klassentegenstellingen als de tegenstelling links-rechts hadden hun betekenis verloren; ze waren overwonnen. Instituties als vakbonden, omroepverenigingen, woningbouwverenigingen op ideologische grondslag stonden de keuzevrijheid van het individu in de weg. Ook de inmenging van de kerk in de politiek werd veroordeeld. De politieke tegenstellingen hadden zich verlegd van een strijd tussen klassen en groepen naar een strijd tussen individu en collectiviteit.

Het ging nu om vrijheid van het individu en de uitoefening van democratische rechten, terwijl het bestaande politieke stelsel de geest ademde van de oude tegenstellingen en daarom op de helling moest. Een nieuwe partij moest daartoe de stoot geven. Toen dit op Koninginnedag 1966 door een gezelschap dat bijeenkwam in de Prins Bernhardzaal van Krasnapolsky, met uitzicht op de ongeregelde hellingen op de Dam, voor het eerst met zoveel woorden werd uitgesproken, werd mij duidelijk dat dit niet de weg was die ik persoonlijk wilde gaan. Het gezelschap had een ding gemeen: de aanwezigen behoorden tot de vrienden- en kennissenkring van Gruijters, die de bijeenkomst had geconvoceerd en zich tot dan toe had beperkt tot bilaterale gesprekken. Ter vergadering bleken de genodigden zich op twee na achter deze zienswijze te scharen. Niet alleen deelde ik die visie niet, het had ook weinig zin afbreuk te doen aan de eenheid van opvatting die nodig is om sterk te staan als je iets nieuws begint. Gruijters' stelling van de optelsom van de linkervleugels bleek wat mij betreft niet op te gaan.

Persoonlijk beschouwde ik de zienswijze van de vervagende ideologieën die toen vooral opgang maakte in non-conformistische kringen van materieel bevoorrechte lieden, losgezongen van de werkelijkheid. Om maar een ding te noemen: in diezelfde tijd verschenen er onderzoeken die aantoonde dat omvangrijke groepen aan de onderkant van de samenleving moesten rondkomen met een inkomen dat zich bewoog op en onder het bestaansminimum en dat zo was samengesteld dat het werkelijk geen enkel stukje discretionaire bestedingsruimte bevatte, terwijl hun deelname aan het voortgezet onderwijs schrikbarend laag was. Ook de vijandigheid en het *dédain* ten opzichte van instituties als vakbonden, omroepverenigingen en woningbouwverenigingen deelde ik niet. Waar ik het wel mee eens was, is dat de uitoefening van publieke taken voor zover die aan deze instellingen opgedragen zijn, helder in de wet geregeld moeten worden en dat de politiek daar toezicht op moet houden.

Ik wil niet beweren dat deze denkbeelden de kring waaruit Nieuw Links zou worden gerekruteerd helemaal vreemd waren; ook in die kring vond het paternalisme dat kleefde aan het optreden van de overheid en de instituties, weinig sympathie. Om een voorbeeld te noemen: Hans van den Doel kreeg veel media-aandacht toen hij met een groep medestanders op zondag een zwembad op de Veluwe kraakte en een duik in het water nam. Diezelfde Van den Doel heeft ook in woord en geschrift bepleit dat de bepaling van de loonpolitiek aan de Tweede Kamer toekomt, zoals dat in de naoorlogse periode ook geregeld was, en niet aan de vakbeweging, die in die jaren afzag van stakingen. Na de loonexplosie, door spontane stakingsacties afgedwongen in 1963 en geëffectueerd in 1964, had de politiek evenwel de greep op de loonvorming verloren, terwijl de vakbeweging weinig anders kon doen dan door radicalisering trachten het verloren gegane initiatief te heroveren, wilde ze niet volledig buitenspel komen staan. Deze ontwikkeling paste niet in de denkbeelden die de D'66-sympathisanten bewogen en evenmin in de legalistische opvattingen die binnen de PvdA wel leefden en waarvan Van den Doel dus ook een representant was. Binnen Nieuw Links stond hij daarin echter alleen. Dat radicalisering van de vakbeweging een stempel zou gaan zetten op de komende politiek-maatschappelijke verhoudingen viel toen al te voorzien, evenals de verwachting dat de PvdA hierdoor naar links zou opschuiven. Dat vooruitzicht werd door de meesten binnen Nieuw Links verwelkomd.

Diezelfde verwachting heeft ook een rol gespeeld bij de beslissing om niet voor de vorming van een nieuwe partij te kiezen, waarop aan de linkerkant van het politieke spectrum trouwens weinig zegen had gerust en slechts tot splinterpartijen had geleid, en zich te richten op de hervorming van de *main stream*-partij. Het was wel duidelijk dat daarmee gedeeld werd in de erfenis van de sociaaldemocratie, die door de meesten van de initiatiefnemers overigens *con amore* werd aanvaard. Je kunt zeggen dat Nieuw Links niet veel op had met beginselen en pragmatisch te werk ging, maar op dat punt werd wel een principiële keus gemaakt. Daarmee werd niet alleen de scheidslijn met D'66 scherp getrokken, die stellingname scheidde Nieuw Links ook van de rechtse stroming binnen de PvdA, die verwantschap met D'66 vertoonde. In die keus schulde het gevaar van betekenisloze terugval op het verleden. Van daar dat – gegeven die keus – de nadruk kwam te liggen op de noodzaak om aan het gedachtegoed van de sociaaldemocratie een nieuwe inhoud te geven die paste in het tijdsgewricht. Positief in die keus was de herkenbaarheid, met name voor diegenen die opgegroeid waren in een progressief nest maar

zich in de PvdA onvoldoende herkenden. De doorbraak was een misrekening gebleken die het profiel van de partij had verwaterd, waardoor het moest worden aangescherpt.

De lancering van *Tien over rood* paste perfect in dat streven; het was een *wake up call* die verstaan werd. Als je het beziet als pamflet dan voldeed het aan alle eisen, maar als beginselprogramma schoot het tekort, en daar raken we aan een precair punt: Nieuw Links is het slachtoffer geworden van zijn eigen succes dat te snel kwam; inhoudelijk is het niet veel verder gekomen dan een pamflet, hoe succesvol ook. Het hervormingswerk van Nieuw Links is onvoltooid gebleven: al snel verschoof de aandacht van de inhoud naar de poppetjes, van de beginselen naar de partijorganisatie. Die ontwikkeling werd in de hand gewerkt door de druk die uitging van de nieuwe verkiezingen voor de Tweede Kamer, die gepland stonden voor half februari 1967. Tijdens de verbouwing moest de verkoop gewoon doorgaan.

Onvoltooid hervorming

Voor mij persoonlijk was het halverwege blijven steken een grote teleurstelling, zozeer zelfs dat ik ervoor paste daarin mee te gaan en afhaakte. Een enkel woord over wat ik mij destijds voorstelde over het vervolg. Daarvoor moet ik beginnen met wat mij de belangrijkste kwestie leek, namelijk het organiseren van de tegenkrachten tegen de kapitalistische tendenties die de maatschappij vertoont en die de overhand nemen als ze niet worden afgeremd en tegengegaan. Herverdeling van inkomen, bescherming van de rechtspositie van de werknemer en de uitbouw van een krachtige collectieve sector vormen in die benadering de beleidsankers. Een politieke coalitie is volstrekt ontoereikend om zo'n programma te realiseren, daarvoor is een maatschappelijke coalitie nodig. De PvdA heeft zich daar in de naoorlogse periode mijns inziens op verkeken. Om een voorbeeld te noemen: de politiek van lage lonen heeft van de arbeiders in de jaren vijftig grote koopkrachtoffers gevraagd zonder dat ze van de opbrengsten van die politiek de latere vruchten hebben kunnen plukken. De regering meende het veld voldoende te hebben afgedekt met een dividendstop. De ondernemingen en de ondernemers hadden daar maling aan: de sterk gestegen ingehouden winsten stuwden de aandelenkoersen op en trokken ook de waarde van de niet aan de beurs genoteerde ondernemingen omhoog. Een aandelenhousse als in de jaren vijftig hebben we daarna niet meer gehad. Ondernemingen profiteerden

daarvan volop in de vorm van hoge emissiekoersen en versterkten zo hun kapitaal, terwijl de ondernemers profiteerden in de vorm van gerealiseerde koerswinsten. Ze lieten zich door de regeringspolitiek niet matigen. Het was van de leiding van de PvdA, premier Willem Drees met name, een inschattingsfout om de vakbeweging in te kapselen en ondergeschikt te maken aan een regeringspolitiek die Nederland tot een ondernemersparadijs maakte.

De uitwerking van die gedachte van de maatschappelijke coalitie waarin de rolverdeling van de politiek ten opzichte van de maatschappelijke groeperingen het precaire punt is, leek mij een grotere uitdaging dan de aflossing van de wacht waarop Nieuw Links tenslotte toch is uitgedraaid.

Ook D'66 is er niet in geslaagd zijn missie te volbrengen: het politieke bestel is zonder twijfel opgeschud, maar het heeft zich weten te handhaven. In de jaren zestig mocht het lijken dat de ideologieën hadden afgedaan, de jaren zeventig lieten een herleving zien die D'66 dwong zijn missie te herzien en zich als de representant van de vrijzinnig-politieke stroming te nestelen binnen het bestaande bestel.

The wheel of politics en de betekenis van Nieuw Links en D'66

In de detailhandel, een professioneel terrein waarop ik me na mijn Nieuw Links-tijd wel bewogen heb, is de *wheel of retail* een geaccepteerd beeld van de dynamiek die daar heerst. Die komt erop neer dat er steeds weer nieuwkomers zijn die door kostenverlaging – onder meer via beperking van het assortiment – en navenant lage prijzen erin slagen om aan de onderkant van de markt een positie te veroveren die, als ze eenmaal vaste voet hebben gekregen, door ‘upgrading’ en assortimentsverbreding wordt uitgebouwd tot een volwaardige positie. Meestal zijn er externe omstandigheden in het spel die nieuwe toetreding begunstigen, zoals een periode van bezuiniging waarin op de kleintjes gelet moet worden. In de levensmiddelenbranche is Lidl het meest actuele voorbeeld van zo’n nieuwe toetreder die garen spon bij de economische crisis en nu het beter gaat aan een opvallende upgrading bezig is. Hoe hoger de marges in een branche, hoe aantrekkelijker zo’n sprong wordt, die door de marktleiders zal moeten worden beantwoord. Als ze dat antwoord niet of onvoldoende weten te geven, worden ze verdrongen door de nieuwkomer(s).

De parallel met het politieke veld is verleidelijk; daarop toegepast zou die als volgt luiden: steeds weer zijn er nieuwkomers die op basis van een beperk-

te boodschap (*issue*), die ze paren aan een radicale benadering, trachten vaste voet te krijgen. Als dat lukt, zullen ze door verbreding van de *issues* die ze bestrijken en het afslijpen van de scherpste kantjes van hun opstelling hun draagvlak uitbouwen. Zo gaan zij voor de gevestigde partijen een bedreiging vormen, die acuut wordt als die het antwoord niet of onvoldoende weten te vinden. Ook hier doen externe omstandigheden hun invloed gelden. Op het politieke veld lijken de verhoudingen op de arbeidsmarkt van het grootste gewicht voor de gevoelens van (on)zekerheid en de (on)vrijheid van handelen en ageren, die bepalend zijn voor de ruimte die mensen menen zich te kunnen permitteren.

Zowel D'66 als Nieuw Links is niet goed denkbaar zonder de overspannen arbeidsmarkt uit de jaren zestig. Deze gaf de toen opgroeiende generaties een gevoel van onbezorgdheid, waardoor de gebondenheid aan de gevestigde gedragspatronen onder druk kwam te staan. Hun prioriteiten waren verschoven van zorg voor werk en inkomen naar de kwaliteit van het bestaan, een terrein waarop de gevestigde partijen niet waren ingespeeld. De PvdA heeft dankzij een succesvolle integratie van Nieuw Links in die tijd de inhaalslag weten te maken en weer aansluiting bij de nieuwe generaties weten te krijgen. Zonder het elan en de revitalisering die van Nieuw Links zijn uitgegaan, was de versukkeling waarin de partij geraakt was verdergegaan en had zich ter linkerzijde toen al een nieuwkomer aangediend. Hoezeer de invloed van Nieuw Links heeft bijgedragen aan het versterken van de linkerflank van de PvdA, toonden de verkiezingen voor de Tweede Kamer in 1977, toen de partij de grootste overwinning uit haar bestaan boekte, voornamelijk behaald op links, waardoor de Communistische Partij van Nederland (CPN) en de Pacifistisch-Socialistische Partij (PSP) werden gedecimeerd. Ook het vervolg laat zien dat de PvdA op links haar kwetsbaarheid heeft, want toen de leiding door Wim Kok werd overgenomen en de PvdA door op te schuiven naar rechts een gat aan de linkerzijde liet vallen, was het in 1994 de SP die daar in kon springen.

D'66 komt de verdienste toe door zijn uitdaging in 1966 de bestaande partijen ertoe gedwongen te hebben zich te reorganiseren en hun koers te herdefiniëren. Maar het wiel bleef doordraaien en een zo mogelijk nog grotere verdienste school erin dat D'66 dit recept op zichzelf wist toe te passen toen het er in 2006 even op leek dat de partij van het toneel zou verdwijnen.

De PvdA verging het anders: de SP wist haar positie te consolideren en in zekere zin geldt dit ook voor de PVV. Die beide nieuwkomers hebben inmid-

dels bezit genomen van het electoraat dat de PvdA bestreek. De tekenen dat dit zou kunnen gebeuren waren er al sinds 2002, maar het gevaar werd weggevoerd; het leek erop dat het steeds door snelle verkiezingscampagnes in de vorm van onemanshows kon worden bezworen. Voor een partij met een traditie als die van de PvdA, en bovendien erfgenaam van de SDAP, was die gang van zaken al een onwaardige vertoning. De trendmatige achteruitgang is er niet door gekeerd en de ontknoping daarvan is aanstaande. De PvdA is het slachtoffer geworden van de *wheel of politics*, maar op objectieve gronden valt daar niets tegenin te brengen, ook als je dat om persoonlijke motieven kunt betreuren. Het grote verschil met vijftig jaar geleden is dat de partij niet langer gezien wordt als een politieke factor van betekenis, zeker niet door de jongere generatie. En dat in een periode waarin de maatschappelijke ongelijkheid zo is toegenomen en bovendien in toenemende mate op verzet stuit. Wie de samenleving wil hervormen, moet toch op zijn minst in staat zijn het eigen huis op orde te hebben en de koers daarop gericht te houden.

Dat het met D'66 anders liep, heeft er mee te maken dat de partij zich heeft weten te herpakken. Toen zij in 2006 in een diepe crisis belandde, heeft ze in Alexander Pechtold een leider gevonden die niet aarzde om de ondankbaar ogende taak op zich te nemen om de organisatie op een nieuwe leest te schoeien en een politieke koers te ontwikkelen die meer substantie had dan de vrijblijvende opstelling van ervoor. Hij heeft het politieke veld daarmee getoond hoe je te werk moet gaan als je in een crisis verzeild raakt. Hij heeft op die wederopstanding ongetwijfeld zijn persoonlijk stempel gezet, maar er geen onemanshow van gemaakt. De maatschappelijke ongelijkheid is ook voor D'66 de grootste uitdaging van het moment, waardoor het blijven negeren van de verdelingskwestie in de Nederlandse politiek niet zonder gevolgen kan blijven. Zeker niet nu de globalisering de middenklasse – en daarmee de achterban van D'66 – begint te raken, terwijl die er tot voor kort alleen maar voordeel bij had.

Persoonlijke ervaringen

Wat mijn persoonlijke ervaringen betreft, wil ik vooropstellen dat de betrekkelijk korte periode die ik in Nieuw Links actief was – ruim een jaar – niet langs mij heengegaan is; ik voelde me er zeer bij betrokken, intellectueel en emotioneel. In die korte tijd werd er van de initiatiefnemers en kerngroep veel gevraagd, activiteiten die ik moest combineren met mijn baan. Als ik

geen eigen baas was geweest, zou me dat nooit gelukt zijn; daarvoor was het beslag te groot. Mijn herinneringen aan die periode zijn levendig, zowel aan de zaken die toen speelden als aan de personen die er een rol in speelden. Er stond wat mij betreft veel op het spel; de politiek en met name de strijd voor het socialisme gingen mij zeer ter harte. Ik moet daaraan toevoegen dat ik in die tijd leefde in de veronderstelling dat het socialisme haalbaar was, misschien niet in zijn ideale vorm en niet op korte termijn, maar toch een mogelijke realiteit.

Het verlies van dat geloof in de loop van de jaren daarna is me niet licht gevallen. Ik heb me altijd gerealiseerd dat het bestaan van het Sovjetblok in dat verband van niet geringe betekenis is geweest. Onder economen overheerst de opvatting dat het Sovjetblok er medio jaren zestig economisch relatief gunstig voorstond. Weinig verrassend dat leidende kringen in de Verenigde Staten en Europa toen beducht waren voor de mogelijke aantrekkingskracht van het Sovjetsysteem op de Europese arbeiders, met name in Frankrijk en Italië, en daarop hun politiek van terughoudendheid afstemden. De daarna ingetreden desintegratie van het Sovjetsysteem heeft me steeds beziggehouden, mede omdat me duidelijk voor ogen stond welke gevolgen daarvan ook voor ons te duchten zouden zijn: van terughoudendheid zou geen sprake meer zijn, integendeel: ons zou de proclamatie van de triomf van het kapitalisme te wachten staan.

Daarom heeft het virulente anticommunisme waarvan de PvdA – Drees daarin voorop – doortrokken was, me altijd tegengestaan. Alleen met Bart Tromp, een van de weinige theoretici binnen de PvdA, kon je daar verstandig over praten. Mijn hele houding jegens de PvdA is al die jaren ambivalent geweest. Als student was ik er al lid van omdat ik me politiek wilde engageren, maar in de opstelling van de partij heb ik me nooit kunnen vinden – steeds weer hoopte ik op een keer ten goede. Toen Hans van den Doel bij mij aanklopte om me warm te maken voor een bijeenkomst aan de Oude Gracht in Utrecht, vond hij direct gehoor. Ik werd wel aangetrokken door iets nieuws, maar vooral hoopte ik dat we de PvdA eindelijk eens in een strijdbaarder vaarwater zouden kunnen brengen: meer strijd, minder gezapigheid. We verschilden in politieke opvatting, maar deelden het verlangen naar leven in de brouwerij.

In het persoonlijke vlak waren het Han Lammers en Tom Pauka, de man die André van der Louw er met zijn steun toe aanzette om het (informele) leiderschap van Nieuw Links naar zich toe te trekken, die me van de groep het beste lagen, ook al ben ik met Lammers in conflict geraakt. Beiden hadden

een kijk op het leven die ik interessant vond. Han een man merkbaar afkomstig uit een ontwikkeld milieu, wiens vader een positie had bekleed; Tom afkomstig uit een gezin dat voor het nazidom op de vlucht was geslagen, wiens vader er door zijn achtergrond wars van was om op de voorgrond te treden en die die houding op zijn zoons had overgebracht.

De kerngroep van Nieuw Links, hoe fluïde ook, was een echte jongensclub, zonder dat iemand zich daar rekenschap van gaf; politiek was nu eenmaal een zaak van mannen. De omgang onder elkaar was ongedwongen, zeker in het begin toen de sfeer nog niet door individuele acties vertroebeld was geraakt. We putten inspiratie en elan uit de weerklank die onze oproep binnen en buiten de partij kreeg, we waren ervan overtuigd dat onze actie niet alleen een directe impact had maar ook grote consequenties zou kunnen hebben. Euforisch was de stemming toen we ons met een kleine groep terugtrokken in het grachtenpand van uitgeverij Polak & Van Gennep aan de Keizersgracht in Amsterdam om in een weekend het pamflet *Tien over rood* in elkaar te zetten. De publicatie daarvan was een beslissende zet die ertoe leidde dat Nieuw Links zich had geconstitueerd als een beweging waaraan niet voorbijgegaan kon worden.

Hoewel de partijleiding trachtte ten opzichte van ons een stoïcijnse houding aan te nemen, waren we door onze open relatie met de medewerkers van de Wiardi Beckman Stichting (wBS), het wetenschappelijk bureau van de PvdA, goed op de hoogte van hoe de zaken ervoor stonden. Joop den Uyl was binnen de leiding aangewezen als de man die in contact met ons zou treden in een poging ons uit elkaar te spelen en binnen het gareel van de partij te brengen. Het helderst voor ogen staat me de lunchbijeenkomst in de schrijfzaal van hotel Americain, waar Den Uyl in een lange monoloog ons ervan trachtte te overtuigen dat onze visie op de maatschappij te somber was – hij schetste Nederland als een sociaal paradijs. Onze maatschappijkritiek hield een miskenning in van de bijdrage die de PvdA na de oorlog had geleverd om in Nederland een andere maatschappij op te bouwen. Later is hij van die zienswijze teruggekomen, mede, naar men zei, op grond van een rapport van zijn eigen wBS over de reële inkomens, leefomstandigheden en sociale stijngsmogelijkheden onderin de samenleving. Of zijn schets van het sociale paradijs toen menens was of alleen maar diende om ons op andere gedachten te brengen, weet ik niet, maar duidelijk is wel dat de partijleiding onze kritiek op de maatschappij op zichzelf betrok. Wat Nieuw Links betreft: de geest was uit de fles en die viel er niet meer in te krijgen, dat was een gepasseerd station. Of leek dat alleen maar zo?

Groot was mijn deceptie toen er signalen kwamen dat Hans van den Doel en Han Lammers, beiden afkomstig uit een gereformeerd nest, met Den Uyl (idem) in bilateraal overleg tot afspraken waren gekomen. De eerste om zich kandidaat te stellen voor een Kamerzetel op een verkiesbare plaats en de tweede om een actieve rol in de Amsterdamse gemeentepolitiek te gaan spelen. Toen die signalen op waarheid bleken te berusten, spanden de twee zich in om de groep ervan te overtuigen hoe belangrijk hun afspraken waren voor de positie van Nieuw Links, dat zo erkenning begon te vinden. Mij overtuigden die redeneringen allerminst. Integendeel, ze hielden een bevestiging in van een beproefd scenario dat tot in de details bij Robert Michels te vinden is. Voor mij was de ban gebroken: Nieuw Links had als vernieuwingsbeweging de weg ingeslagen die cynici voorspeld hadden. Cynisme stond me als levenshouding tegen; ik wilde daar niet aan, ik wilde me open blijven stellen voor nieuwe mogelijkheden. Ik kan echter niet ontkennen dat ik mijn wonden heb moeten likken. Ik ben me naast mijn beroepswerkzaamheden gaan concentreren op mijn promotie aan de Universiteit van Amsterdam bij de econometrist prof. Cramer.

Ik had steeds een aparte plaats binnen Nieuw Links ingenomen, zowel door mijn opstelling als socialist die kritisch stond ten opzichte van het reformisme – opvattingen die ik paarde aan een non-conformistische levenshouding –, als door mijn werk, waarin ik verkeerde onder wat je de vertegenwoordigers van het kapitalisme zou kunnen noemen. De meesten van ons kwamen uit de journalistiek, de wetenschappelijke hoek of werkten voor overheidsorganisaties. Het bedrijfsleven, waar ze wel allerlei opvattingen over hadden, kenden ze niet van binnenuit. Voor mij, werkzaam als bedrijfs-econoom, lag dat anders; in 1964 was ik met twee collega's een adviesbureau voor commercieel beleid gestart. Het bureau sloeg aan en we werkten voor het grote(re) bedrijfsleven, een wereld die toen nog eenvoudiger in elkaar zat en waarin je als beleidsadviseur toegang had tot de leiding van bedrijven. Het kon dus gebeuren dat ik me van een zakelijke bijeenkomst met een bedrijfsdirectie spoedde naar een overleg met Nieuw-Linksers, waar menigeen tegenaan keek als een gesplettheid die ik zelf allerminst zo voelde. Niet alleen omdat ik daaraan gewend was geraakt, ook omdat ik daar open kaart over speelde; mijn politieke betrokkenheid, ook die bij Nieuw Links, was allerminst een geheim. Als mijn opdrachtgevers me zo accepteerden, waarom zou ik hen dan niet accepteren, althans zolang hun opdrachten ethisch aanvaardbaar waren. Je leeft in een maatschappij die sowieso doortrokken is van het kapitalisme, waaraan je je in geen enkele positie kunt onttrekken.

Het is bovendien een onrealistische gedachte dat in een socialistische maatschappij geen bedrijfsleven zou bestaan dat ook dan een commercieel beleid zal moeten voeren.

Het was dus allerm minst zo dat ik me als socialist van de wereld afkeerde – in militaire dienst was ik bijvoorbeeld reserveofficier bij de infanterie geweest –, maar waar ik wel aan hechtte was openheid; ik had een afkeer van stiekeme onderonsjes en heimelijk gedrag. Ook in dienst heb ik van mijn politieke opvattingen geen geheim gemaakt en sommige van mijn meerderen konden dat moeilijk accepteren. Dat zal ook gegolden hebben voor opdrachtgevers die ik dan niet gekregen heb. Dat is de prijs die je voor een onafhankelijke opstelling in het leven moet betalen en die ik er graag voor over heb gehad.

Mijn korte betrokkenheid met D'66 was een interessante ervaring, die je het idee kon geven dicht bij iets gestaan te hebben wat de politieke verhoudingen in de jaren zestig danig heeft opgeschud. Met de groep met wie ik in Krasnapolsky ben samengekomen, heb ik het eenjarig en tienjarig bestaan van D'66 mogen meevieren. Zo gaat het eraan toe in de betere kringen. Mijn verbondenheid met Nieuw Links lag in een ander vlak. Nieuw Links was door de intensiteit van mijn mentale en emotionele betrokkenheid en door de hoge concentratie van activiteiten binnen een kort tijdsbestek, een episode in mijn leven. Ik denk er vaak aan terug, ook omdat ik er door de buitenwereld nog regelmatig mee in verband gebracht wordt. Maar als ik er uit mezelf aan terugdenk, dan vooral als een gemiste kans.

9 *Vrij Nederland*, 29-7-1967.

10 *Haagse Post*, 6-4-1968.

11 Binding Rechts kwam voort uit een afsplitsing van de Boerenpartij aan het einde van de jaren zestig, en nam in 1971 tevergeefs deel aan de Tweede Kamerverkiezingen. In Apeldoorn was de partij vertegenwoordigd in de gemeenteraad.

12 *NRC Handelsblad*, 3-2-1972.

13 *Vrij Nederland*, 16-9-1972.

14 *De Volkskrant*, 16-9-1972.

15 *Accent*, 2-10-1976.

16 Hans van den Doel, *Lastig links. Socialistische dilemma's: welstand of werkgelegenheid, deelbelang of democratie* (Utrecht/Antwerpen 1976).

17 Zie paragraaf 3.2 in: Van den Doel, *Lastig links*.

Aan mijn nek buiten het raam gehouden

1 Zie de inleiding en de epiloog uit dit boek van Van der Louw, die zijn opgenomen in het volgende hoofdstuk: 'De razendsnelle opmars van Nieuw Links'.

De razendsnelle opmars van Nieuw Links

1 Terwijl hij ziek was heeft André van der Louw zijn terugblik op Nieuwe Links geschreven, dat in december 2005, een paar maanden na zijn dood, verscheen onder de titel *De razendsnelle opmars van Nieuw Links* (Schoorl 2005). Hierin schetste hij het ontstaan en de evolutie van Nieuw Links en de gevolgen van de vernieuwingsbeweging voor de PvdA. Uit het boek zijn hier de inleiding en de epiloog overgenomen.

Nieuw Links en D'66

1 Robert Michels, *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie. Untersuchungen über die oligarchischen Tendenzen des Gruppenlebens* (Leipzig 1911).

Zonder linkse rebellie is de Partij van de Arbeid uitgeblust

1 Dit artikel is een door de auteur geaccordeerde bewerking van een vraaggesprek dat Chris Hietland op 3 juni 2016 met hem voerde.

Herinneringen aan Nieuw Links

1 De behoefte aan wijziging in het politiek optreden van de PvdA kwam bijvoorbeeld ook tot uitdrukking in een artikel van Ed van Thijn in *Socialisme en Democratie* in 1966 (Ed van Thijn, 'Een moderne verkiezingscampagne', *Socialisme en Democratie* (1966) 10, 704-714). Hij bepleitte ook dat de grootste partij de minister-president zou leveren en dat er bij een tussentijdse kabinetscrisis zou moeten worden overgegaan tot nieuwe verkiezingen voor de Tweede Kamer.

2 Anet Bleich, *Joop den Uyl 1919-1987. Dromer en doordouwer* (Amsterdam 2008), 217-218. De vermelding dat Den Uyl in november 1966 tot politiek leider zou zijn gekozen is onjuist.